

4. Караф-Корбутт К.В. Очерки по евгенике. *Санитария и гигиена*. 1910. Т. 1. С. 39–45.
5. История евгеники. *Гигиена и санитария*. 1913. Т. 8. № 13–14. С. 286–290, с. 287.
6. Supreme Court. Buck v. Bell 274 U.S. 200. Buck v. Bell (No. 292). Argued: April 22, 1927. Decided: May 2, 1927. 143 Va. 310, affirmed. URL: <http://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/274/200> (дата звернення: 09.03.2020).
7. The 2007 Florida Statutes: 794.0235 Administration of medroxyprogesterone acetate (MPA) to persons convicted of sexual battery. URL: http://www.leg.state.fl.us/statutes/index.cfm?App_mode=Display_Statute&Search_String=&URL=Ch0794/SEC0235.HTM&Title=%3E2006-%3ECh0794-%3ESection%200235#0794.0235 (дата звернення: 09.03.2020).
8. Евгеника: от утопии к науке и от науки к утопии. А.Я. Иванюшкин, Ю.Е. Лепин, В.И. Смирнов. *Российский педагогический журнал*. № 2. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evgenika-ot-utopii-k-nauke-i-ot-nauki-k-utopii/viewer> (дата звернення: 09.03.2020).
9. Pius XI, Casti Connubii (31/12/1930) URL: http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121930_casticonnubii.html(дата звернення: 09.03.2020).
10. Шапшев К.Н. Евгеника и расовая гигиена. *Профилактическая медицина*. 1925. № 7. С. 47–52.; Френкель З.Г. Грядущие проявления неотвратимых демографических последствий войны 1914–1918 гг. *Профилактическая медицина*. 1924. № 5-6. С. 79-86.
11. Тищенко П.Д. Новейшие биомедицинские технологии: философско-антропологический анализ (Анализ идей либеральной евгеники Ю. Хабермасом). 2004. URL: <http://ec-dejavu.ru/e/Eugenics-2.html> (дата звернення: 09.03.2020).

ПОНОМАРЕНКО П. О.,

здобувач кафедри загальноправових
дисциплін

(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3-2.3>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу нормативно-правових засад страхової діяльності на українських територіях у складі Російської імперії.

З урахуванням доктринального дослідження встановлено, що страхове законодавство в Російській імперії складалося з двох груп нормативно-правових актів. Першу групу становили загальні закони, що регулювали діяльність всіх страхових організацій, незалежно від характеру здійснюваних ними операцій (Звід законів, Положення про нагляд за діяльністю страхових установ та товариств). Другу групу становили спеціальні закони, які представляли собою законодавчі або адміністративні акти, під назвою «Положення», «Статути» і регулювали діяльність окремих страхових підприємств або певну галузь страхування. В цілому, велика кількість нормативно-правових актів, що відносяться тільки до діяльності окремих товариств, і відсутність базового закону в сфері страхування можна вважати недоліком системи страхового законодавства. Крім законодавчих актів, в зазначений період, важливу роль в правовому регулюванні

страхових відносин грали і інші джерела права – судова практика, звичайне право, право іноземних держав.

Серед страхових операцій, що здійснювалися в сфері майнового страхування, найбільшого поширення отримало страхування від вогню, що пояснюється підвищеною пожежною небезпекою будівель представленого періоду. Страхування від вогню проводилося в формі взаємного земського страхування і представляло собою обов'язкове або добровільне державне страхування, а також у вигляді добровільного приватного страхування від вогню. Законодавчим актом, що регулював взаємне земське страхування, стало Положення про взаємне земське страхування 1864 року. Основним призначенням інституту земського взаємного страхування від вогню було забезпечення сільського населення від збитків, пов'язаних з пожежними лихами. Страхування від вогню, здійснюване приватними акціонерними і взаємними товариствами, регулювалося умовами страхування, які затверджуються для кожного члена суспільства окремо.

Ключові слова: страхування, органи державного страхування, українські території у складі Російської імперії, державне управління, страхова діяльність, страхові компанії.

Ponomarenko P. O. Normative and legal bases of insurance activity on the Ukrainian lands as a part of the Russian empire

The scientific article is devoted to research and complex analysis of normative-legal bases of insurance activity on the Ukrainian territories as a part of the Russian empire.

Taking into the doctrinal study, it established that the insurance legislation in the Russian Empire consisted of two groups of regulations. The first group consisted of general laws governing the activities of all insurance companies, regardless of the nature of their operations (Code of Laws, Regulations on the supervision of insurance companies and companies). The second group consisted of special laws, which were legislative or administrative acts, called "regulations", "statutes" and regulated the activities of individual insurance companies or a particular branch of insurance. In general, a large number of regulations relating only to the activities of individual companies, and the lack of a basic law in the field of insurance considered a shortcoming of the insurance legislation. In addition to legislation, during this period, an important role in the legal regulation of insurance relations played by other sources of law – case law, common law, the law of foreign states.

Among the insurance operations carried out in the field of property insurance, the most widespread was fire insurance, due to the increased fire risk of buildings of the period. Fire insurance was provided in the form of mutual insurance and was a compulsory or voluntary state insurance, as well as in the form of voluntary private fire insurance. The legislative act regulating mutual insurance was the Regulation on Mutual Insurance of 1864. The main purpose of the institute of mutual fire insurance was to provide the rural population with losses associated with fire disasters. Fire insurance, carried out by private joint stock and mutual companies, governed by the terms of insurance, which approved for each member of society separately.

Key words: insurance, state insurance bodies, Ukrainian territories as a part of the Russian Empire, public administration, insurance activity, insurance companies.

Постановка проблеми. Проблеми страхування, які виникають в умовах розвитку економіки та реформування вітчизняного законодавства направлені на створення рівних умов для переходу до ринкових відносин, набувають в процесі формування ринкової інфраструктури, розширення самостійності підприємств, істотного зниження сфери державного

впливу на розвиток процесів виробництва і розподілу матеріальних благ важливе значення. У цьому сенсі страхування, і перш за все майнове страхування, підвищує інвестиційний потенціал і дає можливість збільшити стан і багатство суспільства. У цих умовах необхідне формування вітчизняного страхового ринку, який включав би весь грошовий обіг, в тому числі фінансово-кредитні потоки. Причому функціонування страхової справи має спиратися не тільки на використання економічних законів, закону вартості, закону попиту і пропозицій, а також і на сучасне законодавство.

Підвищення ефективності страхування, посилення його впливу на розвиток економіки і поліпшення життєвого рівня громадян обумовлює актуальність і необхідність розробки дієвих засобів правового регулювання страхових відносин, приведення їх у відповідність з новими завданнями розвитку демократичної держави, що неможливо забезпечити за відсутності комплексного аналізу аналогічного досвіду в інші хронологічні рамки українського державотворення.

Стан дослідження. Проблеми, що є важливими як у теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення предмету дослідження розглядалися у працях як сучасних українських та зарубіжних фахівців, так і науковців, зокрема В. К. Райхером, С. А. Рибніковим, М. Я. Пергаментом, тощо. В той же час, не дивлячись на сталий науковий інтерес до вказаної проблематики, опрацювання та виокремлення особливостей нормативно-правових засад страхової діяльності на українських територіях у складі Російської імперії належить до малодосліджених тем.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження та комплексний аналіз нормативно-правових засад страхової діяльності на українських територіях у складі Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. Виникнення страхування зв'язується з появою «Руської Правди» в X–XI століттях. Особливе значення в ній набувають норми, що встановлюють матеріальну відповідальність громади в разі вчинення вбивства на її території. Громада несла солідарну відповідальність у тому випадку, якщо вбивця не був знайдений або якщо вбивство було скоєно одним з членів громади випадково. При навмисному вбивстві, винний видавався князям. Однак даний інститут, на думку А. В. Райлян, з яким, безумовно, варто погодитися, нагадує страхування вельми віддалено, скоріше ці положення слід розглядати саме як майнову відповідальність общини [1, с. 20].

Необхідність в страхуванні відчувалася лише серед порівняно невеликих господарських груп. Захист майнових інтересів в період X – XVIII століть носив характер взаємодопомоги і обмежувався цехами ремісників і гільдіями купців, тому в даний період відбувалося тільки зародження страхової справи. Нормативно-правова база страхової справи в Російській імперії почала складатися в кінці XVIII ст., що було обумовлено зростанням обсягів міжнародного торгового обороту за участю купців, і виниклою необхідністю захисту їх майнових інтересів від ризиків, що існували при здійсненні перевезень товарів морським шляхом [2, с. 53].

Наступним видом страхування, який отримав законодавче закріплення стало страхування від вогню, що вперше виникло під час правління Катерини I. Так, Маніфестом від 28 червня 1786 року було оголошено про заснування державного позикового банку. Новому банку дозволялося приймати в заставу лише ті будинки та інші об'єкти нерухомості, які у нього ж і будуть застраховані. Для здійснення страхування («застраховання» за існуючою тоді термінологією) при банку була заснована «особлива страхова експедиція», яка проіснувала 36 років, проявивши за цей час себе досить незначно. Цікаво відзначити, що відомий юрист кінця XIX – початку XX ст. В. Р. Ідельсон вважав, що особлива страхова експедиція займатися не страхуванням, а скоріше лише самострахуванням [3, с. 23].

В цілому, роблячи огляд джерел страхового права в Російській імперії в період 1827–1917 рр., необхідно відзначити, що в юридичній науці склалася наступна їх класифікація: загальні цивільні закони; спеціальні закони; судова практика; звичаєве право; право іноземних держав. Недоліком цієї класифікації, є відсутність в ній місця для законодавства про страховий нагляд, так як віднести ці нормативно-правові акти до групи загальних цивільних

законів не можна через відмінності в методах впливу на суспільні відносини, тому що для страхового нагляду характерна наявність спеціального органу, наділеного державно-владними повноваженнями. Також наглядове законодавство не можна віднести і до спеціальних законів, у зв'язку з тим, що представлені дослідники відносять до цієї групи статuti і полісні умови. Статuti і поліси мали силу спеціального закону у справах того суспільства, якому вони були присвоєні. Тому, цю класифікацію необхідно розширити, і категорію «загальні цивільні закони» замінити категорією «загальні закони», маючи на увазі під ними ті законодавчі акти, які відносяться до всієї страхової справи в цілому, а не до окремих страхових товариств та установ або видами страхування. Слід зазначити, що у розглянутий етап початкового розвитку вітчизняного страхування, досить широко розширилася географія установ страхових установ і кількість виданих правових актів по окремих містах.

До початку 1860-х років уряд змінює погляд на приватні страхові суспільства, перестає наділяти їх особливими привілеями, перевагами і починає організацію взаємного страхування в селищах і містах. У цей час повністю втрачає своє значення принцип страхової монополії. Протекціонізм як форма державної економічної політики змінив собою період вільної конкуренції ринкового типу. У той же час кріпосницька система господарювання сковувала розвиток страхування. Переважна частина населення – селяни, були власністю поміщика і не могли виступити в ролі страхувальників.

Щоб отримати загальне уявлення про страхове законодавство, необхідно розглянути кожну групу законодавчих актів. До законодавчих актів першої категорії належать: 1) положення цивільного законодавства, що визначають умови установи акціонерних страхових компаній і подальшої їх діяльності; 2) положення про урядовий нагляд за діяльністю страхових товариств і установ всіх форм і видів.

Звертаючись до розгляду спеціальних законів, виданих в залежності від роду операцій, вироблених тим або іншим страховою компанією, слід наголосити на двох моментах. По-перше, кажучи про спеціальні закони, слід розрізняти власне спеціальні закони та адміністративні розпорядження, що мали силу законів. Так, кожна організація керувалася своїм статутом, що затверджувалися особисто імператором. З 1836 року затвердження статутів було віднесено до компетенції комітету міністрів, а якщо учасники товариства клопотали про надання особливих привілеїв, то затвердження статуту здійснювалося радою. З 1894 р. статuti стали затверджуватися міністерством внутрішніх справ. Статут мав силу спеціального закону у справах страхового товариства. Деякі установи в своїх відносинах із страхувальниками керувалися не статутом, а полісними умовами, затвердженими міністром внутрішніх справ одноосібно або спільно з міністром фінансів і міністром юстиції. Ці полісні умови мали силу закону і в разі спору тлумачилися не як договори, а як урядові постанови.

По-друге, в залежності від роду операцій, вироблених тою чи іншою страховою компанією, спеціальні закони і мають їх силу адміністративні розпорядження регламентували проведення наступних основних видів страхування: від вогню рухомого і нерухомого майна; життя і здоров'я; цивільної відповідальності; збитків тощо.

Переходячи до огляду законодавства про обов'язкове страхування від вогню, слід зазначити, що необхідність створення системи такого страхування стала усвідомлюватися урядом ще до проведення реформ другої половини XIX ст. Розвиток законодавства в галузі страхування від вогню йшло за двома напрямками. Перш за все, уряд намагався підтримати добровільне страхування майна, а також встановив обов'язкове, але для певного класу населення – селян. Загальне добровільне страхування становило предмет діяльності комерційних і взаємних страхових товариств, а також земських і урядових установ, обов'язкове страхування проводили тільки ці дві останні організації. Акціонерні страхові суспільства при проведенні операцій по страхуванню від вогню виходили, головним чином, з статутів і полісних умов, що затверджуються для кожної такої установи окремо. Спроби організувати приватне взаємне страхування від вогню робилися з кінця XVIII століття, але вони не привели до позитивних результатів, і взаємне страхування в зазначеній галузі стало організуватися на міцних засадах тільки з 1861 року.

Державні селяни до 1831 року в разі пожежі отримували в певному розмірі позику з казни терміном на 10 років. Так як зворотне надходження позик йшло з великим утрудненням, то з 1838 р. було постановлено, щоб видані з казни протягом року винагороди погорільцям розкладалися в наступному році на селян всієї губернії, в вигляді особливого додаткового податку з кожної окладної душі. Щорічні зміни в розмірі цього податку досить утрудняли його збір і привели до заплутаності рахунків в деяких місцевостях, викликавши навіть протести селян. Тому з 1844 р., для покриття витрат на допомогу погорільцям, був встановлений постійний збір в 2 або 4 копійки з душі, в залежності від місцевості. Таке було становище в сфері страхування селянського майна в останні роки перед звільненням селян від кріпацтва. Реформа, яка готувалася, спонукала уряд завчасно розпочати обговорення питання про заходи до забезпечення селянського населення від пожеж. При цьому на перший час було визнано за необхідне, вирішити це питання лише по відношенню до губерній, де було введено положення про земські установи. Під час обговорення цього питання уряд був проти того, щоб селянські селища стали великою ареною для комерційного або взаємного добровільного страхування. Тому основна концепція передбачала, що в сільському стані страхування повинно було будуватися на принципах взаємності та обов'язковості, воно повинно бути справою переважно громадською, справою місцевого інтересу. Отже, управління ним повинно бути надано тим установам, які служать представниками цього інтересу, і цим установам повинна бути довірена вся регламентація страхування, законом ж повинні бути встановлені лише загальні принципи.

Особисте немайнове страхування, на відміну від страхування від вогню і транспортного страхування, в Російській імперії стало практикуватися пізніше. Перше акціонерне товариство зі страхування життя – «Російська організація для застрахування довічних і інших термінових доходів і грошових капіталів», було створено в 1835 р. незважаючи на підтримку уряду, яке звільнило першу акціонерну компанію від платежу усяких мит, страхування життя ще довгий час перебувало в зародковому стані і стало відносно успішно розвиватися тільки в останній чверті XIX століття.

Формування галузі особистого страхування відбулося пізніше, ніж в інших державах. Першим було запроваджено страхування життя, при цьому вихідною точкою слід вважати 1835 року, коли було організовано перше акціонерне товариство. Розвиток даної сфери страхування відбувалося дуже повільно, з 1835 по 1855 р. [4, с. 53]. З другої половини XIX в. відзначається поява нових товариств і до кінця століття страхування життя набуває все більшого поширення. З 1885 р. до страхування життя стали допускатися і іноземні суспільства, відкривши свої операції, американські установи «Нью-Йорк» і «Екві-тебль» почали укладати майже виключно страхування з накопиченням прибутків [5, с. 39].

Іншим різновидом особистого страхування, що здійснювалося в Російській імперії, було страхування робітників від нещасних випадків. Воно стало розвиватися лише в останнє десятиліття XIX століття і також спочатку складало предмет діяльності акціонерних компаній, які, за загальним правилом, для відкриття таких операцій, повинні випросити особливе повеління і забезпечити їх проведення основним капіталом в 500 тисяч рублів.

Крім того, страхування робітників від нещасних випадків стали здійснювати також і товариства взаємного страхування. Окремими групами фабрикантів утворювалися такі товариства, які відповідно до статуту брали на себе обов'язок відшкодовувати страхувальнику, повністю або частково, згідно з умовами договору, збитки, понесені ним по сплаті пенсій і одноразових видач і витрат на поховання, виробленої страхувальником на підставі законів цивільних. Страхування від крадіжок зі зломом також становило сферу діяльності акціонерних підприємств і дозволялося тим же порядком, що і інші страхові операції [6, с. 15-16].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що страхове законодавство в Російській імперії складалося з двох груп нормативно-правових актів. Першу групу становили загальні закони, що регулювали діяльність всіх страхових організацій, незалежно від характеру здійснюваних ними операцій (Звід законів, Положення про нагляд за діяльністю

страхових установ та товариств). Другу групу становили спеціальні закони, які представляли собою законодавчі або адміністративні акти, під назвою «положення», «статути» і регулювали діяльність окремих страхових підприємств або певну галузь страхування. В цілому, велика кількість нормативно-правових актів, що відносяться тільки до діяльності окремих товариств, і відсутність базового закону в сфері страхування можна вважати недоліком системи страхового законодавства. Крім законодавчих актів, в зазначений період, важливу роль в правовому регулюванні страхових відносин грали і інші джерела права – судова практика, звичайне право, право іноземних держав.

Серед страхових операцій, що здійснювалися в сфері майнового страхування, найбільшого поширення отримало страхування від вогню, що пояснюється підвищеною пожежною небезпекою будівель представленого періоду. Страхування від вогню проводилося в формі взаємного земського страхування і представляло собою обов'язкове або добровільне державне страхування, а також у вигляді добровільного приватного страхування від вогню. Законодавчим актом, що регулював взаємне земське страхування, стало Положення про взаємне земське страхування 1864 року. Основним призначенням інституту земського взаємного страхування від вогню було забезпечення сільського населення від збитків, пов'язаних з пожежними лихами. Страхування від вогню, здійснюване приватними акціонерними і взаємними товариствами, регулювалося умовами страхування, які затверджуються для кожного члена суспільства окремо.

Список використаних джерел:

1. Райлян А. И. Страхование законодательство Российской империи: 1861–1917 гг : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2005. 219 с.
2. Корнилова Н. В. К вопросу о правовом регулировании страховой деятельности в России. *Правоведение*. Санкт-Петербург, 1999. № 4. С. 53-56.
3. Идельсон В. Р. Страхование право. Лекции, читанные в Санкт-Петербургском Политехническом Институте в 1907 г. Москва: Анкил, 1996. 96 с.
4. Фогельсон Ю. Б. Введение в страховое право. Москва : Издательство «Анкил», 2001. 530 с.
5. Шиминова М. Я. Страхование: история, действующее законодательство, перспективы. Москва : Наука, 1989. 173 с.
6. Савкин Д. В. Некоторые аспекты возникновения и развития института страхования. *История государства и права*. 2002. № 1. С. 12-28.

